

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Становлення і розвиток військового права України на сучасному етапі зумовлене необхідністю реформування військової сфери, реалізацією стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору (п. 5 ст. 85, ч. 2 ст. 102, п. 11 ст. 116 Конституції України) [1], зміною підходів до безпекових загроз, переходом до професійної армії, появою нових технологій і методів ведення війни, зокрема й гібридної.

Проте найбільшим поштовхом до розвитку військового права України було повномасштабне вторгнення РФ на територію суверенної України 24 лютого 2022 року. Ця агресія зумовила необхідність перегляду та вирішення питань, пов'язаних із захистом суверенітету та територіальної цілісності України, підвищенням бойової готовності та ефективності Збройних Сил України, а також оперативним реагуванням суб'єктів правотворчості та правозастосування на загрози та виклики військового характеру, причому як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Введення правового режиму воєнного стану стало кульмінаційним моментом у визначенні основних напрямів розвитку вітчизняного законодавства, його кардинальної зміни та практики застосування в умовах російської агресії [2, с. 254].

На думку Н. Пархоменко, визначення основних засад і напрямів правотворчої діяльності стало новим викликом як для української науки, так і практики [3, с. 140]. І. Шопіна зазначає, що військове право сьогодні активно розвивається і як галузь права, і як наука, і як навчальна дисципліна [4, с. 18]. Своєю чергою будь-яку галузь права неможливо дослідити без вивчення системи джерел права, які є засобом надання нормам права визначеності та форми існування.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання системи джерел військового права України було предметом дослідження вітчизняних науковців, зокрема: В. Антонова, П. Богуцького, С. Гордієнка, І. Дороніна, Н. Пархоменко, О. Полякової, В. Топольницького, І. Шопіної, В. Шульгіна та ін. Більшість з них до системи джерел військового права України відносять нормативно-правові акти та договори нормативно-правового змісту, залишаючи поза увагою судову практику як важливе джерело військового права в сучасних умовах.

Метою статті є аналіз системи джерел військового права України та з'ясування місця судової практики в цій системі через призму реалій воєнного стану.

Основні результати дослідження. Військове право, на думку П. Богуцького, є комплексною галуззю права, що включає систему загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки у військовій сфері [5, с. 17]. Відповідно й джерелами цієї галузі права є формально-юридичні джерела права, до яких, на думку Н. Пархоменко, належать: нормативно-правові акти, правові звичаї, правові прецеденти, нормативно-правові договори, принципи права, правова доктрина, що є особливими виразниками волі суб'єктів правотворчості. Офіційного значення формально-юридичним джерелам права надає документальна форма та спеціальний (уповноважений) суб'єкт видання [6, с. 126, 179–180].

Особливістю формально-юридичних джерел військового права, на думку П. Богуцького, є їх виняткова, усталена залежність від правотворчої діяльності держави у здійсненні зовнішньої функції захисту, до реалізації якої долучаються органи влади, військового управління та командування військових формувань. Відповідно їх характерними ознаками є нормативність, жорстка ієрархічність, які проявляються у визначених формах і залежать від повноважень органів держав-

ної влади, військового управління у вирішенні питань створення та діяльності військових формувань [5, с. 10].

О. Полякова під джерелами військового права України розуміє «чітко та послідовно побудовану систему правових та юридичних текстів, які регулюють сферу військової діяльності держави та до яких слід відносити Основний Закон України, нормативно-правові акти, локальні акти, нормативні договори (міжнародні угоди та адміністративний договір), звичаї та правову доктрину України» [7, с. 246].

Вважаємо, що такий підхід не повною мірою враховує усталену в юридичній науці думку вчених про систему формально-юридичних джерел права, зокрема й військового, оскільки поза увагою О. Полякової залишається судова практика як джерело військового права. Адже в умовах військової агресії при вирішенні спорів у судах перевагу має не тільки законодавство, оскільки в цих умовах більшість питань залишаються без належного правового регулювання, а ще й судова практика.

Вважаємо, що в сучасних умовах саме судова практика відіграє важливу роль у становленні військового права. У процесі розгляду військових спорів виникають нові питання та проблеми, що потребують розв'язання, відтак суди ухвалюють рішення, що формують судову практику з військових справ. Ця практика згодом може буде включена до військового законодавства. Крім того, судова практика сприяє захисту прав та інтересів військовослужбовців, розв'язанню конфліктних ситуацій та забезпечує дотримання військової дисципліни.

Наразі судами розглянуто велику кількість справ, що стосуються оскарження висновків військово-лікарських комісій, звільнення з військової служби, питань мобілізації, кримінальної та адміністративної відповідальності військовозобов'язаних, резервістів і військовослужбовців. Розгляд судами таких справ спрямований на забезпечення дотримання військового законодавства та правил проходження військової служби, реалізацію принципу рівності усіх перед законом та запобігання корупційним правопорушенням і зловживанням у військовому середовищі.

В умовах законодавчої невизначеності судова практика виступає чинником підвищення стійкості та стабільності держави, адже відображає довіру громадян до правосуддя та державних інституцій. Військова служба є важливим компонентом національної безпеки та оборони держави. Якщо певні особи ухиляються від проходження військової служби без законних та обґрунтованих підстав, це може негативно вплинути на здатність держави відстоювати суверенітет, територіальну цілісність і національні інтереси в умовах зовнішньої агресії.

Приміром, практика масових звернень до судів з питання оскарження повісток завершилась рішенням Верховного Суду в справі № 300/1263/22, у якій Верховний Суд сформулював змістовну та обґрунтовану правову позицію: «повістка являється лише засобом оповіщення військовозобов'язаної особи для її прибуття на вказану дату до територіального центру комплектування та не має обов'язкового наслідку укладення контракту для проходження військової служби. При цьому обов'язок військовозобов'язаної особи з'явитись за викликом до відповідного територіального центру комплектування встановлений не повісткою, а Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу». Отже, повістка, яка складена на виконання законодавства з питань військового обов'язку та вручена належним чином, не є рішенням чи дією суб'єкта владних повноважень у розумінні Кодексу адміністративного судочинства України» [8].

Судова практика є важливим джерелом вивчення та аналізу практичного застосування законодавства, вона допомагає визначати недоліки та напрями його вдосконалення. Недосконалість законодавства може призводити до розбіжностей у тлумаченні закону та появи різних за змістом судових рішень, що має негативні наслідки для захисту та забезпечення осіб з відповідним військовим статусом. Приміром щодо питання про отримання статусу учасника бойових дій Верховний Суд вказав на єдність такого статусу та дійшов висновку, що «законодавством не передбачено подвійного офіційного засвідчення державою факту визнання особи учасником бойових дій шляхом надання їй відповідного статусу повторно, так і те, що особа не може мати двох посвідчень учасника бойових дій одночасно» [9]. Отже, судова практика є важливим механізмом вирішення подібних питань.

Серед проблемних питань, які актуальні в сучасних умовах і вирішуються в судовому порядку, є: встановлення факту загибелі військовослужбовця, виплата грошової допомоги сім'ям загиблих

військовослужбовців, звільнення з військової служби військовополонених, соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей тощо. Вітчизняні суди працюють над удосконаленням та уніфікацією судової практики у справах про воєнні та військові злочини, злочини проти людяності, застосовують практику Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства.

Судова практика постійно розвивається та удосконалюється відповідно до змін законодавства та суспільних потреб. При розгляді військових спорів суди ретельно аналізують докази та дотримуються принципів верховенства права, законності й обґрунтованості. Суди постійно аналізують раніше прийняті рішення та враховують їх у наступних. Крім того, відбувається обмін досвідом між суддями, у тому числі тими, які розглядають військові справи, що також сприяє удосконаленню судової практики.

Проте це не дає підстави для висновку, що судова практика з військових спорів стабільна й передбачувана, що, на нашу думку, пов'язано з тривалою військовою агресією. На нестабільність судової практики має вплив інтенсивна трансформація військового законодавства. Так, лише у перші два місяці війни понад 20 % прийнятих нормативно-правових актів стосувалися врегулювання відносин у військовій сфері, у тому числі національній обороні [3, с. 145]. У зв'язку із трансформацією законодавства суди часто змушені змінювати напрацьовані правові позиції.

Слід погодитися з думкою Н. Слотвінської, яка наголошує, що «роль і значення судової практики не повинні зводитися лише до забезпечення однакового застосування судами положень законодавства, а Верховний Суд може здійснити активний вплив на зміст законодавства, оскільки в положеннях і роз'ясненнях судової практики деталізуються недоліки нормативно-правових актів і водночас знаходять свій прояв оптимальні варіанти їх подолання» [10, с. 9]. Аналіз судової практики в цих складних умовах засвідчує, що судова практика динамічна, а Верховний Суд формулює принципові підходи, які слугують своєрідним орієнтиром при розгляді конкретних справ судами першої та апеляційної інстанцій.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що до джерел військового права України належать: Конституція України; міжнародні угоди, учасницею яких є Україна; акти військового законодавства; розпорядження начальників військових адміністрацій; акти військового командування. Сучасною тенденцією в розумінні системи джерел військового права України є визнання судової практики як форми зовнішнього вираження норм цієї галузі публічного права. Адже в умовах правового режиму воєнного стану, коли значна кількість питань залишаються без належного законодавчого регулювання, суди, розглядаючи спори про право, вирішують їх та формулюють обґрунтовані правові позиції. Згодом судова практика може бути включена до військового законодавства. Судова практика в сучасних реаліях спрямована на захист прав та інтересів військовослужбовців, дотримання правового порядку та військової дисципліни, сприяє розв'язанню конфліктних ситуацій. Судова практика постійно розвивається та удосконалюється відповідно до змін, що відбуваються в суспільному та державному житті.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.04.2023).
2. Ляшенко Р. Д. Ідеологічні орієнтири розвитку законодавства України в умовах правового режиму воєнного стану. *Альманах права*. Актуальні проблеми правового розвитку в умовах війни та післявоєнної відбудови держави. 2022. Вип. 13. С. 254–258.
3. Пархоменко Н. М. Парадигма правового регулювання в Україні: змістово-інструментальні виміри: монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2023. 320 с.
4. Шопіна І. М. Розвиток військового права в Україні. *Галузь військового права у сучасних умовах державотворення*: тези доп. учасників панел. диск. (Київ – Харків, 11 груд. 2020 р.). С. 13–18. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201211/article/view/shopina/pdf (дата звернення: 21.04.2023).
5. Богуцький П. П. Військове право у системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2009. 23 с.
6. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.
7. Полякова О. С. Джерела військового права України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2014. Випуск № 18. С. 242–246.

8. Постанова Верховного Суду у справі № 300/1263/22 від 08.09.2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141195/> (дата звернення: 20.04.2023).
9. Постанова Верховного Суду у справі № 640/6758/21 від 04.04.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110039281> (дата звернення: 20.04.2023).
10. Слотвінська Н. Д. Судова практика як джерело права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 16 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 19.04.2023).
2. Liashenko R. D. Ideolohichni oriientyry rozvytku zakonodavstva Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu. *Almanakh prava*. Aktualni problemy pravovoho rozvytku v umovakh viiny ta pisliavoiennoi vidbudovy derzhavy. 2022. Vyp. 13. S. 254–258.
3. Parkhomenko N. M. Paradyhma pravovoho rehuliuвання v Ukraini: zmistovo-instrumentalni vymiry: monohrafiia. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2023. 320 s.
4. Shopina I. M. Rozvytok viiskovoho prava v Ukraini. *Haluz viiskovoho prava u suchasnykh umovakh derzhavotvorennia: tezy dop. uchashnykiv panel. dysk.* (Kyiv – Kharkiv, 11 hrud. 2020 r.). S. 13-18. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201211/article/view/shopina/pdf (data zvernennia: 21.04.2023).
5. Bohutskyi P. P. Viiskove pravo u systemi prava Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa, 2009. 23 s.
6. Parkhomenko N. M. Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii: Monohrafiia. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 2008. 336 s.
7. Poliakova O. S. Dzherela viiskovoho prava Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriiia «Pravo». 2014. Vypusk № 18. S. 242–246.
8. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 300/1263/22 vid 08.09.2022 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141195/> (data zvernennia: 20.04.2023).
9. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 640/6758/21 vid 04.04.2023 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110039281> (data zvernennia: 20.04.2023).
10. Slotvinska N. D. Sudova praktyka yak dzhерelo prava: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Lviv, 2017. 16 s.

Ляшенко Р. Д. Система джерел військового права України

У статті проаналізована система джерел військового права України та з'ясовано місце судової практики в цій системі. Запропоновано до джерел військового права України відносити: Конституцію України; міжнародні угоди, учасницею яких є Україна; акти військового законодавства; розпорядження начальників військових адміністрацій; акти військового командування. Останньою тенденцією у розумінні системи джерел військового права України є визнання судової практики як форми зовнішнього вираження норм цієї галузі публічного права.

В умовах законодавчої невизначеності судова практика виступає чинником підвищення стійкості та стабільності держави, адже відображає довіру громадян до правосуддя та державних інституцій. Судова практика в сучасних реаліях спрямована на захист прав та інтересів військовослужбовців, дотримання правового порядку та військової дисципліни, сприяє розв'язанню конфліктних ситуацій. Судова практика постійно розвивається й удосконалюється відповідно до змін, що відбуваються в суспільному та державному житті.

Ключові слова: воєнний стан, військове право, джерела військового права, військове законодавство, судова практика, військові спори.

Liashenko R. D. System of sources of military law of Ukraine

The article analyzed the system of sources of military law of Ukraine and clarified the place of judicial practice in this system.

It is proposed to refer to the sources of military law of Ukraine: Constitution of Ukraine; international agreements to which Ukraine is a party; acts of military legislation; orders of heads of military administrations; acts of military command. The latest trend in the understanding of the system of sources of military law of Ukraine is the recognition of judicial practice as a form of external expression of the norms of this field of public law.

In modern conditions, it is judicial practice that plays an important role in the formation of military law. In the process of consideration of military disputes, new questions and problems arise that need to be resolved, so courts make decisions that shape judicial practice in military cases. Case law may later be incorporated into military

legislation. In addition, judicial practice contributes to the protection of the rights and interests of military personnel, the resolution of conflict situations, and ensures compliance with military discipline.

Currently, the courts have considered a large number of cases related to the appeal of conclusions of military medical commissions, dismissal from military service, issues of mobilization, criminal and administrative liability of conscripts, reservists and military personnel. Consideration of such cases by the courts is aimed at ensuring compliance with military legislation and the rules of military service, implementation of the principle of equality of all before the law, and prevention of corruption offenses and abuses in the military environment.

Among the problematic issues that are relevant in modern conditions and are resolved in court are: establishing the fact of the death of a serviceman, payment of monetary assistance to the families of deceased servicemen, release from military service of prisoners of war, social protection of servicemen and their family members, etc. Domestic courts are working to improve and unify judicial practice in cases of war and war crimes, crimes against humanity, and apply the practice of the European Court of Human Rights during judicial proceedings.

In the conditions of legislative uncertainty, judicial practice acts as a factor in increasing the stability and stability of the state, because it reflects the trust of citizens in justice and state institutions. Judicial practice in modern realities is aimed at protecting the rights and interests of military personnel, observing the legal order and military discipline, and contributes to the resolution of conflict situations. Judicial practice is constantly developing and improving in accordance with the changes taking place in social and state life.

Key words: state of martial law, military law, sources of military law, military legislation, judicial practice, military disputes.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-254-258